

Ēnu ekonomiku grib slāpēt ar lielāku kontroli

Ēnu ekonomikas apkarošanā būtiskāko uzvaru plāno likt uz aplokšņu algu izskaušanu, skaidras naudas aprites samazināšanu un kontroli, kā arī pastiprinātu uzmanību tiem, kuri būs viņu spēkiem, tāpat arī skaistumkopšanai

Teksts **Māris Ķirsons**
Ilustrācija **stock.adobe.com**

T

o paredz Finanšu ministrijas sagatavotais Ēnu ekonomikas ierobežošanas plāna projekts 2024–2027. gadam. Par vienu no būtiskākajiem pasākumiem tiek uzskatīta

ideja ieviest vispārējo ikgadējo iedzīvotāju ienākumu deklarēšanu, prasot personai ikgadējā deklarācijā uzrādīt visus neapliekamos ienākumus, neapliekamiem ienākumiem, kā arī e-rēķinu biznesa darījumos un e-kvīti kā obligātu, lai varētu gada ienākumu deklarācijā iekļaut kā attaisnotos izdevumus par veselību, izglītību. DB aptaujāto vērtējumi par piedāvātajiem pasākumiem atšķiras. Tā kā pašlaik ir uzsākts publisko konsultāciju process, tad kāds būs tā gala variants, vēl pārāgri spriest. Finanšu ministrija norāda, ka ar 2023. gada 30. martā apstiprināto Ministru kabineta (MK) rīkojumu ir noteiktas trīs ēnu ekonomikas mazināšanai prioritārās tautsaimniecības nozares: būvniecība, veselības aizsardzība, vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība saistībā ar skaidras naudas izmantošanu savstarpējos darījumos, kā arī informācijas pieejamība valsts iestādēm un tās publiskošana. ➔

Viedoklis

Ēnu apkarošanas plāns nr... Kas lācītim vēderā?

Jānis Taukačs,

ZAB Sorainen partneris nodokļu un muitas jautājumos

Tikko MK mājaslapā publicētais Ēnu ekonomikas ierobežošanas plāns 2024.-2027. gadam. Vai būs *de ja vu* sajūta saistībā ar iepriekšējiem līdzīgiem plāniem? Pirms tam jāsaprot, kur mēs esam ar šo problēmu. Arvien biežāk redzam, ka administrācija atsauca uz F. Šneidera pētījumu, jo viņš pēta visu Eiropu (vairāk nekā 30 valstis). Pēc viņa datiem Eiropā vidējā temperatūra slimnīcā ir 17,2% no IKP, bet Latvijā – 19,9%. Tātad it kā problēma nav tik dramatiski atšķirīga no Eiropas. Protams, naudas izteiksmē summas ir iespaidīgas – no 40 miljardu eiro Latvijas ekonomikas 20% ir 8 miljardi eiro, no kuriem ap 31% nenomaksātos nodokļos ir ap 2,5 miljardi eiro. Kaut vai samazinot šo rādītāju līdz Eiropas vidējam, Latvijas budžets iegūtu ap 325 miljoniem eiro ik gadu. Salīdzinājumam – pēc Finanšu ministrijas aprēķiniem PVN standarta likmes palielināšana par 1% nozīmētu ap 200 miljonu eiro ieguvi valsts budžetam. Maijā klajā nāca A. Saukas un T. Putniņa ikgada pētījums par ēnu ekonomikas apmēriem. Rezultāti 2022. gadā palikuši bez būtiskām izmaiņām – 26,5% no IKP. Ja 2022. gada IKP bija 39,1 miljards, tad mēs runājam par nedaudz virs 10 miljardiem, no kuriem neiegūtus nodokļos lēšami ap 3 miljardiem eiro. Lietuvas rādītāji ir līdzīgi – 25,8%, bet Igaunijas krietni labāki – 18%. Interesants ir arī cipars par kukuļos samaksātām summām – ap 10%, tas ir bez būtiskām izmaiņām pret iepriekšējiem gadiem, pat ar nelielu pieaugošu tendenci. Starp citu, VID ģenerāldirektore I. Jaunzeme attiecīgajā ēnu ekonomikas datu prezentēšanas pasākumā nokomentēja, ka VID redzot,

ka nodokļu problēmas esot ap 1/3 uzņēmumu!

Ēnu ekonomikas teorijas traktātu ātri vien pāršķīru līdz sadaļai – kas ir būtiskākais, ko tad reāli plānots darīt. Kopumā pēc plāna izlasīšanas rodas pēcgarša, ka ir divas galvenās ēnu ekonomikas problēmas – PVN izkrāpšana un aplokšņu algas. PVN izkrāpt kļūst arvien sarežģītāk un dārgāk – tur Latvijas rādītāji kļuvuši izkrāpējiem samērā nepievilcīgi.

Arī Eiropas līmeņa prokuratūras izveidošana, kuras kompetencē ir lielas PVN lietas, dara bažīgus lielos blēžus. Arī plānotie e-rēķini un e-čeki varētu te palīdzēt. To visu vēl ietērsim pagājušā gada nogalē EK izsludinātā VIDa (*VAT in the Digital Age*) mērcē, un varbūt tiešām PVN plaisas apkarošana pilnībā (kā to paveikuši zviedri) vairs nebūs utopija. Uz to norādīja svaigākajā *Tax Stories* sarunā arī nodokļu profesors Kārlis Ketners – nav nepieciešams skriet pēc katra uzņēmuma, kam vajadzēja zināt par krāpniekiem. Tad arī esam situācijā ar uzrēķiniem virs miljarda, no kuriem iespējams iekasēt labi ja 1% (attiecīgā OECD statistika (tabulā) norāda, ka Latvijā daudz uzrēķinām, maz iekasējam). Kā Kārlis Ketners teica – pēc naudas nezūdamības likuma tiem PVN izkrāpējiem vai aplokšņu algu saņēmējiem kaut kur arī tā nauda jātērē. Ar aplokšņu apkarošanu arī it kā plānā viss paredzēts – darbaspēka nodokļu nomaksas un darbinieku skaita ik ceturksņa publiskošana, iedzīvotāju ienākumu deklarēšana, darba algu skaidrā naudā deklarēšana VID, iemaksu bankomātos deklarēšana VID, rēķini darba devējiem ar mazām algām. Vēl ja valdība būs pietiekami drosmīga samazināt darbaspēka nodokļu slogu un samazināt saimnieciskās darbības ieņēmumu konta automātiskās sistēmas nodokļa likmi uz kādiem 10%, lai cilvēkus stimulētu sākt to lietot, rezultāti sagaidāmi vēl lieliskāki. Vienīgi plānā nav risināts jautājums – no kurienes uzņēmumiem skaidra nauda aploksnēm. Ir aizdomas, ka tur varētu būt iespējama saistība ar PVN shēmām un naudas atvešanu no Eiropas. Svarīgs arī burkāns par godīgu nodokļu samaksāšanu – kvalitatīvs veselības pakalpojums, salaboti ceļi, brīvi pieejama sporta infrastruktūra, maksimāli efektīvs, digitalizēts valsts aparāts.

Tiek piedāvāts ieviest vispārējo ikgadējo iedzīvotāju ienākumu deklarēšanu, t.sk. neapliekamam ienākumiem. Ja deklarēšanās būtu pietiekami automatizēta, tā neapgrūtinātu vairumu iedzīvotāju, jo būtu paša VID iepriekš sagatavota, balstoties uz tam pieejamiem datiem. Tā būtu mehānisms, kā piekļert tos, kas dzīvo pāri saviem līdzekļiem. PVN mazgātājiem arī kaut kur nauda jātērē. Šai ziņā palīdzētu arī ārzemju uzņēmumiem piederošu nekustamo īpašumu patieso labuma guvēju reģistrs. Vienīgi mulsina izmaksu (kopā ap 10 milj.) samērojāmība ar plānotajiem ieņēmumiem (līdz 7 milj.), ja pareizi sapratu dokumentā minēto. Nekur nav pazudusi ideja par VID rēķinu tiem darba devējiem, kam alga ir būtiski mazāka par vidējo nozarē. Proti, gadījumā, ja darbinieka darba samaksa mēnesī tiek noteikta par 80% mazāka nekā attiecīgās profesijas nozarē vidējā mēneša darba samaksa un ja nodokļu maksātājs nevar sniegt pārlicinātošus paskaidrojumus, nodokļu maksātājam tiek izrakstīts nodokļu kontroles rēķins IIN un VSAOI iemaksu apmērā par samaksātās un aprēķinātās algas starpību. Prieks, ka paredzēts sekot tendencēm Eiropā ar reāli laikā deklarētu e-rēķinu B2B darījumiem ieviešanu, lai samazinātos laiks PVN izkrāpējiem, kamēr VID IT sistēmas viņus neredz. Te Francija būtu labs svaigākais piemērs, no kura varētu nokopēt attiecīgos tiesību aktus. Pie šī temata prasītos arī kases aparātu sistēmas maiņa uz *online* e-čekiem, kas izskaustu lieko kases sistēmu sertificēšanas posmu. Arī citas ES valstis nomaina kases aparātus uz tādiem (printeriem vai čekiem telefonā vai e-pastā), kuru čeki reģistrēti nodokļu administrācijā brīdī, kad tos izsit patērētājam. Grieķijā un Portugālē jebkurš iedzīvotājs ar aplikāciju var pārbaudīt uz čeka obligāto kvadrāt kodu – vai čeks reģistrēts administrācijas sistēmā, tādējādi šīs valstis ieguvušas miljoniem nodokļu inspektoru. Starp plānotajiem jaunumiem būvniecības nozarē diemžēl neredzam burkānu, kas labi strādā citās valstīs, – iespēju iedzīvotājiem atskaitīt IIN izdevumus daļu remonta vai būvniecības izdevumu, kas izgaismotu šīs nozares melnās brigādes. Valsts budžets tādējādi iegūs daudz vairāk. Cerams, šo jautājumu FM iekļaus vismaz nodokļu politikas pamatnostādņu projektā.

Miljardi skaidrā naudā

Finanšu ministrijas dokumentā norādīts, ka EK pētījumā zinātnieki atklāj, ka viens no galvenajiem ēnu ekonomikas virzītājspēkiem ir pastāvīga skaidras naudas kā galvenās maksāšanas metodes izmantošana. Turklāt skaidras naudas pieprasījuma virzītājspēki ir vieni un tie paši neatkarīgi no tā, vai tās ir lielas vai mazas valstis, ziemeļu vai dienvidu valstis, valstis, kurām ir interese izmantot skaidru naudu, vai valstis, kurās patērētāji pārsvarā maksā bezskaidrā naudā vai kurās pastāv ierobežošanas politika – skaidras naudas izmantošana. Bezskaidras naudas norēķinu metožu attīstība mudina cilvēkus aizstāt skaidru naudu.

Tādējādi jaunu maksājumu inovāciju, piemēram, bezkontakta un mobilo maksājumu, plašā izmantošana vēl vairāk samazinās skaidras naudas uzkrājumus. Ir izpētīts, ka katra krīze līdz šim ir palielinājusi pieprasījumu pēc skaidras naudas. Covid-19 krīzes laikā visā pasaulē, pat Skandināvijas valstīs, palielinājās apgrozībā esošās skaidrās naudas apjoms. Piemēram, eirozonā tika novērots nozīmīgs skaidrās naudas pieprasījuma pieaugums kopš tās pastāvēšanas. Atbilstoši Latvijas Bankas sniegtajiem datiem, 2022. gadā kopumā bankomātos iemaksāta skaidra nauda 2,4 miljardu eiro apmērā. Mazumtirgotāji ir iemaksājuši inkasācijas kompānijās 3,9 miljardus eiro, kas kopā veido 6,3 miljardus eiro jeb 16,2% no IKP. Tiek atzīmēts, ka pastāv arī objektīvi iemesli, kāpēc iemaksā skaidru naudu bankomātos, un ne vienmēr tas liecina par to, ka nauda ir iegūta no ēnu ekonomikas aktivitātēm. Arī mazumtirdzniecībā ne visa skaidrā nauda tiek tālāk nodota inkasācijas uzņēmumiem, daļa no tās tiek atpakaļ izdota klientiem, kā arī par to tiek veikti norēķini ar piegādātājiem. Vienlaikus arī šīs skaidrās naudas plūsmas rādītājs var būt vērtēts kā viena no ēnu ekonomikas tendenču raksturojošām pazīmēm.

Ņemot vērā, ka skaidro naudu kā instrumentu bieži mērķtiecīgi izmanto ēnu ekonomikas dalībnieki, ir nepieciešams veidot sistēmu, kad nelegālās skaidrās naudas iegūšana ir komerciāli nepievilcīga, norādīts sagatavotajā dokumentā.

Grib motivējošus pasākumus

“Plāna projektā kārtējo reizi dominē tikai dažādi represīvie ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumi, kaut arī jau iepriekšējo gadu pieredze un kopsakarības attiecībā uz ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumu plāniem un ēnu ekonomikas dinamiku rāda, ka tikai ar apkarošanu vien tālu neesam tikuši,” vērtē Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras valdes priekšsēdētājs Jānis Endziņš. Viņaprāt, šajā plāna projektā trūkst sadaļas par motivējošiem pasākumiem, kas vilktu ārā no ēnu ekonomikas purva.

“Ja šādas – motivācijas – sadaļas nebūs, tad arī ēnu ekonomikas apkarošanas plāna realizācija nedos cerēto efektu – rezultātu,” tā J. Endziņš. Viņš uzskata, ka ēnu ekonomikas apkarošanas risinājumi varētu balstīties arī noteiktās nodokļu izmaiņās. “Ja jaunie vecāki ir maksājuši nodokļus un tādējādi ir adekvāts pabalsts, tad situācijā, kad jaunā māmiņa vai tētis turpina strādāt, pabalsta daļa iet zudumā, tāpēc ir situācijas, kad tiek meklēti risinājumi tieši ēnu ekonomikā (strādājot nelegāli), tādējādi to spēcinoš, nevis vājinoš,” uz lūgumu minēt motivācijas piemēru atbild J. Endziņš. Viņaprāt, ja strādājošam vecākam bērnu kopšanas atvaļinājuma pabalstu ļautu saglabāt 80% apmērā, tad tas būtu labs motivators, lai jaunā māmiņa vai tētis izvēlētos strādāt, kas būtu izdevīgi tautsaimniecībai, un vienlaikus maksāt nodokļus, kas būtu ieguvums arī valsts budžetam. “Dienzēl, bet teju visi risinājumi mazajam biznesam ir tā

Plāna projektā trūkst sadaļas par motivējošiem pasākumiem, kas vilktu ārā no ēnu ekonomikas purva,

Jānis Endziņš,

Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras valdes priekšsēdētājs.

samudžināti, ka šajā segmentā nav pozitīvas dinamikas – mazsaimnieciskās darbības konta izmantotāju, mazpatentmaksātāju, arvien mazāk mikrouzņēmuma nodokļa maksātāju, kas atkal nozīmē tikai to, ka daļa sīkuzņēmēju dzīvo ēnā,” uz vēl vienu piemēru norāda J. Endziņš. Viņaprāt, iespējamām nodokļu izmaiņām un ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumu plānam jābūt vienotā komplektā.

Iesniegs savus priekšlikumus

“Tikai ar represīvām metodēm nekur tālu uz priekšu netiksim, tāpēc šos ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumus aicinām iekļaut nodokļu politikas topošajā pamatnostādņu projektā,” norāda Latvijas Darba devēju konfederācijas prezidents, zivju pārstrādes uzņēmuma SIA *Karavēla* līdzīpašnieks Andris Bite. Viņaprāt, ēnu ekonomikas apkarošanai jānotiek, izmantojot gan motivējošus, gan arī represīvus instrumentus.

“Piemēram, mazajam biznesam ir jābūt regulējumam par vienkāršu nodokļu aprēķina un samaksas kārtību,” uz lūgumu minēt kādu piemēru atbild A. Bite. Viņaprāt, nav pareizi raudzīties un meklēt zāles tikai represīvo instrumentu klāstā, jo bez motivējošas daļas tie īsti nedarbosies. “Rakstīsim un iesniegsim savus iebildumus un priekšlikumus,” uz jautājumu, ko plāno darīt LDDK, atbild A. Bite. 🗣️

Ēnu ekonomikas ierobežošanas plāna 2024.–2027. gadam projektā paredzētie pasākumi

- Ieviest vispārējo ikgadējo iedzīvotāju ienākumu deklarēšanu, ieviešot prasību personai ikgadējā deklarācijā uzrādīt visus neapliekamos ienākumus.

- **Finanšu instrumentu pārvaldītājam** pienākums ieturēt iedzīvotāju ienākuma nodokli izmaksas vietā un ziņot VID ar nodokļiem apliekamā ienākuma apjomu. Finanšu iestādēm būs pienākums ziņot VID par aktuālo parādsaistību atlikumu un aizņemto līdzekļu atlikumu, kas pārsniedz 20 minimālās algas (pašlaik 12 400 eiro).

- **Nodokļu maksātāju reitinga** publiskajos iepirkumos neizvirzīt prasības pārliecināties par saistību izpildi nodokļu jomā "A" klases nodokļu maksātājiem.

- **Noteikt par primāro** algas izmaksas veidu bezskaidras naudas maksājumu.

- **Noteikt skaidras naudas** iemaksas sliekšņa deklarācijas (ziņošana par skaidras naudas iemaksām bankomātos).

- **Noteikt darba devējam** pienākumu informēt VID par faktu, ka darbiniekam darba alga tiek izmaksāta skaidrā naudā.

- **Ieviest aplokšņu algu rēķinu.** Paredzēt, ka gadījumā, ja nodokļu maksātāja darbinieka darba samaksa mēnesī tiek noteikta par 80% mazāk nekā attiecīgās profesijas nozarē vidējā mēneša darba samaksa un ja nodokļu maksātājs nevar sniegt pārliecināšanos paskaidrojumus, nodokļu maksātājam tiek izrakstīts nodokļu kontroles rēķins IIN un VSAOI iemaksu apmērā par samaksātās un aprēķinātās algas starpību.

- **Skaidras naudas plūsmas** monitorings. Sagatavot ziņojumu par skaidras naudas plūsmas analīzi vienu reizi gadā, skaidrojot skaidras naudas izcelsmes iemeslus un izmantošanas dinamiku.

- **Istenot attaisnojuma dokumentu** (e-rēķinu) elektroniskās aprites sistēmas ieviešanu.

- **Pienākums uzņēmumiem** ar apgrozījumu virs 50 000 eiro gadā nodrošināt iespēju klientiem norēķināties arī bezskaidrā naudā.

- **Attiecināt Ceļu satiksmes likumā** noteiktā regulējuma par ziņošanu VID prasības atsavināšanas aizlieguma liegumiem reģistrēšanu arī uz transportlīdzekļiem, kas ir vecumā no 5 līdz 10 gadiem.

- **E-kvīts ieviešana kā obligāta** par medicīnas un ārstniecisko pakalpojumu izmantošanu un kvalifikācijas paaugstināšanu, specialitātes iegūšanu, izglītības iegūšanu, tai skaitā interešu izglītības programmu apgūšanu bērniem, lai gada ienākumu deklarācijā varētu iekļaut kā attaisnotos izdevumus.

- **Samazināt EDLUS** (elektroniskās darba laika uzskaites) ieviešanas sliekšni publiskajos iepirkumos no 350 000 līdz 170 000 eiro.

- **Noteikt darbu izpildes normatīvu** izmaksas (1 m²). Izvērtēt iespēju izveidot darbu izpildes normatīvu izmaksu katalogu, ko VID var izmantot nodokļu administrēšanas pasākumu laikā (200 m² dzīvojamās jaunbūves).

- **Samazināt būvobjekta platību**, kad būvētājs var būvēt paša spēkiem, no 400 uz 240 m².

- **Paredzēts pienākums** privātpersonai visā būvniecības procesā sniegt informāciju BIS par būvdarbiem plānotā finansējuma izcelsmi, kā arī pievienojot attaisnojuma dokumentus par izlietoto finansējumu specializētiem būvdarbiem, kas ietekmē ēkas drošību.

- **Noslēgta ģenerālvienošanās** veselības nozarē, kurā noteikts minimālās darba algas/stundas tarifa likmes apmērs veselības nozarē strādājošajiem, ar ko tiks veicināta privātajā sektorā nodarbināto atalgojuma atbilstība faktiskajam atalgojumam.

- **Kosmētiķi un skaistumkopšanas** speciālisti (kosmetoloģijā), kas ir nodarbināti skaistumkopšanā, iekļauti VID datubāzē, kas būs saistīta ar jauno Vienoto veselības nozares speciālistu reģistru.

- **Izveidot reģistru** skaistumkopšanas pakalpojuma sniedzējiem, kas nav ārstniecības personas.

- **Izstrādāt grozījumus** normatīvajā regulējumā, nosakot ierobežojumus ilgstošajam negatīvajam pašu kapitālam. (Regulējuma izstrādei var tikt izmantota Igaunijas vai Lietuvas pieredze – obligāta valdes sēdes sasaukšana, situācijas izvērtēšanas veikšana.)

- **Vienkāršot uzņēmumu likvidācijas procesu.** Viens no iemesliem, kāpēc uzņēmumi ar negatīvo pašu kapitālu netiek ilgstoši likvidēti, ir sarežģīts uzņēmumu likvidācijas process.

- **Padziļinātā risku vērtēšana** par situāciju saistītajos uzņēmumos (kreditoros), kuri ilgstoši iegulda uzņēmumos, kuriem ir negatīvais pašu kapitāls, un tā izcelsmes cēloņiem. Vērtējot konkrētus gadījumus, riska analīzes rezultātā svarīgi rast atbildi uz jautājumu, kāpēc kreditori ir ieinteresēti ilgstoši investēt uzņēmumos ar negatīvu pašu kapitālu.

- **Uzņēmumu izglītošana** par sekām un cēloņiem saistībā ar negatīvā pašu kapitāla rašanos.

Avots: Finanšu ministrijas sagatavotais Ēnu ekonomikas ierobežošanas plāna 2024.–2027. gadam projekts